

УДК 346.32

Анастасія Бабій,

аспірант кафедри господарського права
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний консультант Верховного Суду України

ОДНОСТОРОННЯ ВІДМОВА ВІД ПРАВОЧИНІВ (ДОГОВОРІВ) БОРЖНИКА У СУДОВІЙ ПРОЦЕДУРІ САНАЦІЇ

Статтю присвячено окремим питанням правового регулювання односторонньої відмови від правочинів (договорів) боржника у процедурі санації. Визначено, що така відмова за своєю правовою природою є відмовою від виконання договору. Проаналізовано підстави та наслідки реалізації цього права. Окрему увагу приділено можливості відмови керуючим санацією від кредитних договорів.

Ключові слова: одностороння відмова від договору, одностороннє розірвання договору, санація, керуючий санацією, банкрутство, істотна зміна обставин.

Однією із судових процедур банкрутства, які відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ у редакції від 16 січня 2016 року (далі – Закон № 2343-ХІІ) застосовуються щодо боржника, є санація (відновлення платоспроможності) боржника.

Під санацією згідно з ч. 1 ст. 28 Закону № 2343-ХІІ розуміється система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення у повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів та/або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Здійснення процедури санації боржника організовує керуючий санацією, якого призначає господарський суд із числа арбітражних керуючих, якщо інше не передбачено цим Законом. Із моменту постановлення ухвали про введення процедури санації керівник боржника звільняється з посади, зупиняються повноваження органів управління боржника щодо управління та розпорядження майном боржника, а управління боржником переходить до керуючого санацією, за винятком повноважень, передбачених планом санації.

Одним із найбільш ефективних способів розв'язання завдань, поставлених перед керуючим санацією [1, с. 61], є передбачене ч. 10

ст. 28 Закону № 2343-ХІІ право керуючого санацією у тримісячний строк із дня ухвалення рішення про санацію відмовитися від правочинів (договорів) боржника, вчинених до порушення провадження у справі про банкрутство, не виконаних повністю або частково.

Право на відмову від договорів боржника, які не виконані повністю або частково, передбачене законодавством усіх зарубіжних країн і належить до найважливіших прав осіб, аналогічних керуючому санацією, оскільки реалізація такого права не залежить від добросовісності контрагента боржника та пускає в хід правові засоби, що значною мірою забезпечують досягнення завдань, поставлених законодавством про банкрутство (неспроможність), конкурсним законодавством конкретної країни [2, с. 47].

Окремі аспекти односторонньої відмови від правочинів (договорів) боржника висвітлено у працях В. Радзивілюк, проте спеціальних досліджень, безпосередньо присвячених такого роду односторонній відмові, в Україні не здійснювалося. Серед російських науковців, які досліджували це питання, слід виділити М. Єгорову, А. Дихтяр, М. Полуєктова, С. Кареліну, А. Нестеренко, А. Гутнікову.

Метою цієї статті є огляд чинного законодавства та судової практики з метою виявлення правової природи односторонньої відмови від правочинів (договорів) боржника, підстав та умов її реалізації, а також правовий аналіз окремих передбачених законодавством випадків такого роду односторонньої відмови.

Проблема, пов'язана з можливістю відмови від виконання правочинів боржника, у науковій літературі одержала назву «проблеми поточних контрактів» [3, 4]. Суть її полягає в тому, що існує певна кількість договорів, укладених боржником, строк виконання яких припадає на період зовнішнього управління. Це означає, що такі вимоги є поточними і не підпадають під дію мораторію, разом із тим виконання таких договорів не завжди узгоджується з метою відновлення платоспроможності боржника. Тому цілком обґрунтовано видається позиція законодавця, згідно з якою керуючий санацією має право оцінити необхідність виконання відповідних договорів боржника і в разі її відсутності відмовитися від них.

За своєю правовою природою відмова керуючого санацією від виконання договорів боржника є відмовою від виконання договору [5, с. 186-187; 6, с. 67]. Як відомо, чинне господарське законодавство передбачає право сторони договору відмовитися від зобов'язання (договору) у двох випадках: у разі порушення зобов'язання (договору) другою стороною (ч. 6 ст. 193, п. 1 ч. 1 ст. 236 ГК України) або у випадках, передбачених законом (ч. 7 ст. 193 ГК України). Відмова від виконання договорів боржника не пов'язана з порушенням зобов'язання – така відмова допускається щодо добросовісного учасника господарського зобов'язання. З огляду на те, що банкрутство є істотною обставиною, яку сторони договору (принаймні боржник) не можуть розумно передбачити під час укладення договору, класифікуючи відмови від виконання договору, таку відмову відносять до відмов за істотної зміни обставин [1, с. 62].

Одностороння відмова від договорів боржника, як правило, завдає істотних збитків кредиторі і, безумовно, не сприяє стабільності правових зв'язків, що виникають в економічному обігу. Закономірно виникає питання про межі реалізації права на таку відмову.

По-перше, законодавець встановлює підстави, за наявності яких керуючий санацією може відмовитися від виконання договорів боржника. Зокрема, таке право передбачено у разі, якщо:

- виконання правочину (договору) завдає збитків боржнику;
- правочин (договір) є довгостроковим (понад один рік) або розрахованим на одержання позитивних результатів для боржника в довгостроковій перспективі, крім випадків випуску продукції з технологічним циклом, більшим за строки санації боржника;
- виконання правочину (договору) створює умови, що перешкоджають відновленню платоспроможності боржника.

Таким чином, наведені у ч. 10 ст. 28 Закону № 2343-ХІІ підстави пов'язують право керуючого санацією на відмову від договорів боржника з конкретними обставинами, які реально перешкоджають відновленню платоспроможності боржника. А тому, ухвалюючи відповідне рішення, арбітражний керуючий повинен оперувати не припущеннями, а виключно конкретними обставинами, які б закономірно настали у разі виконання цих договорів [6, с. 69]. А. Гутнікова зазначає, що, заявляючи про відмову від виконання договору боржника з огляду на його збитковість, слід керуватися таким: «якщо сума, на яку зменшиться вартість майна боржника внаслідок виконання зобов'язання, перевищує суму збитків, які доведеться відшкодувати при односторонній відмові від його виконання, то вигідніше скористатися наявним правом і відмовитися від виконання і навпаки» [7, с. 111].

Слід зазначити, що абзацом 3 п. 2 ст. 77 Закону РФ «Про неплатоспроможність (банкрутство)» від 8 січня 1998 року також було передбачено односторонню відмову від виконання договорів боржника, якщо договір укладено на строк понад один рік. Однак Постановою Конституційного Суду РФ від 6 червня 2000 року № 9-П це положення було визнано таким, що не відповідає Конституції. Зокрема, Конституційний Суд РФ зазначив, що сам лише факт укладення договору на строк понад один рік не є обставиною, яка становить перешкоду для відновлення платоспроможності боржника. По суті, у цьому разі запроваджено довільний критерій, що не відповідає принципам співмірності та справедливості, яких слід дотримуватися у разі обмеження свободи договорів та прав володіння, користування й-є розпорядження майном та які передбачають необхідність забезпечення справедливого балансу між суспільними інтересами та правами приватних осіб у договірних відносинах [8].

По-друге, законодавець встановив часові межі для реалізації цього суб'єктивного права: керуючий санацією має право відмовитися від виконання правочинів (договорів) боржника у тримісячний строк із дня прийняття рішення про санацію. Як правильно зазначають у літературі, цей строк встановлено для того, аби запізніла відмова від виконання договору не збільшувала збитки другої сторони [6, с. 71], а тому такий строк слід вважати граничним.

По-третє, відмова від виконання договорів боржника допускається лише щодо тих договорів, які укладено до порушення провадження у справі про банкрутство. Таким чином, договір боржника, укладений за зго-

дою арбітражного керуючого (розпорядника майна) протягом процедури розпорядження майном боржника або укладений керуючим санацією від імені боржника, не може бути розірваний в односторонньому порядку внаслідок відмови від його виконання з підстав, передбачених ч. 10 ст. 28 Закону № 2343-ХІІ.

По-четверте, Закон, захищаючи інтереси контрагента, передбачає, що відмова від виконання договору може призвести до несприятливих для нього правових наслідків. Зокрема, ч. 11 ст. 28 Закону № 2343-ХІІ передбачено, що сторона правочину (договору), щодо якого прийнято рішення керуючим санацією про відмову від його виконання, має право в тридцятиденний строк із дня прийняття рішення керуючим санацією вимагати в установленому порядку відшкодування збитків, які виникли через відмову від виконання договору, в процедурі провадження у справі про банкрутство.

До вимог кредиторів щодо відшкодування збитків, що виникли через відмову боржника від виконання правочинів (договорів) у процедурі санації, відповідно до ч. 4 ст. 19 Закону № 2343-ХІІ застосовується мораторій. При цьому такі вимоги віднесено законодавцем до третьої черги задоволення вимог кредиторів.

Слід також наголосити, що у розумінні ч. 10 ст. 28 Закону № 2343-ХІІ керуючий санацією має право відмовитися від договору (правочину) боржника, але не від зобов'язань, які до моменту відмови виникли на його підставі. Іншими словами, за змістом та правовими наслідками одностороння відмова від виконання договорів боржника подібна односторонньому розірванню договору і не призводить до односторонньої зміни умов договору. Оскільки договором є згода про досягнення умов щодо встановлення зобов'язання, то слід вважати, що такою відмовою усувається підстава для уникнення зобов'язання на підставі цього договору. У зв'язку із цим важливо акцентувати: якщо предметом договору є встановлення зобов'язання, то предметом зобов'язання є певна дія боржника. Тому предметний зміст відмови керуючого санацією від виконання договору боржника не охоплює відмову від існуючого зобов'язання.

Якщо ж продовження виконання договору є можливим або бажаним, але на інших умовах, то договір може бути змінено у по-

рядку, передбаченому ст. 188 ГК України (за згодою сторін, за рішенням суду).

З огляду на викладене, на увагу заслуговує питання щодо можливості односторонньої відмови керуючого санацією від виконання боржником кредитних договорів у порядку ч. 10 ст. 28 Закону № 2343-ХІІ. Тим паче, що судово практика не є однозначною у вирішенні цього питання.

Наведемо одну зі справ, яка розглядалася господарськими судами. Так, до порушення справи про банкрутство між Товариством і банками були укладені кредитні договори та договори іпотеки/застави на забезпечення виконання зобов'язань позичальником. Банки надали позичальнику кредити у розмірі та на умовах, встановлених кредитними договорами, але позичальник кредити не повернув та не сплатив проценти. Грошові вимоги банків про повернення кредитів і сплату процентів було включено до реєстру вимог кредиторів у справі про банкрутство.

Керуючий санацією Товариства (боржника) прийняв рішення відмовитися від виконання зазначених договорів, обгрунтувавши відмову посиланням на ч. 10 ст. 17 Закону № 2343-ХІІ¹.

У процесі розгляду скарг банків на такі дії керуючого санацією суди з урахуванням того, що керуючий санацією відмовився від виконання договорів у тримісячний строк із дня прийняття рішення про санацію, договори було укладено до порушення провадження у справі про банкрутство, не виконані повністю або частково, виконання завдає збитків боржнику, договір є довгостроковим (понад один рік), дійшли висновку про наявність правових підстав для відмови керуючого санацією Товариства від виконання кредитних договорів та договорів застави/іпотеки та обгрунтованість відмови боржника від виконання взятих на себе зобов'язань за цими договорами.

Вищий господарський суд України погодився з висновками судів попередніх інстанцій про те, що відмова керуючого санацією від виконання кредитних договорів (одностороннє розірвання кредитних договорів) є правомірною, а спірні кредитні договори – розірваними згідно із законом. Ураховуючи приписи ч. 2 ст. 653, ч. 3 ст. 651 ЦК України, внаслідок односторонньої відмови від договору такий договір вважається розірваним, а зобов'язання за ним – припиненим, що свідчить про припинення зобов'язань сторін за спірними кредитними договорами; при цьому в разі розірвання договору в односторонньому порядку в силу закону, зобов'язання за ним, у тому числі щодо сплати процентів, які визначені кредитним договором, припиняються з дати такої відмови [9].

¹ На час розгляду цієї справи судами положення про односторонню відмову керуючого санацією від правочинів (договорів) боржника, аналогічне наведеному на сьогодні у ч. 10 ст. 28 Закону № 4212-VI, було передбачено ч. 10 ст. 17 Закону № 4212-VI.

Верховний Суд України, скасовуючи постанову суду касаційної інстанції, зазначив, що з урахуванням положень ст.ст. 626, 509, 1054 ЦК України для виконання кредитного договору необхідне вчинення сторонами передбачених умовами договору дій, які призводять до встановлення між ними кредитного правовідношення. Таке відношення встановлюється між сторонами з часу отримання позичальником від банку кредиту. З настанням цієї події договір як підстава для виникнення кредитного правовідношення у повному обсязі вважається таким, що відбувся.

Згідно зі ст. 525 ЦК України одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Ч. 10 ст. 17 Закону № 2343-ХІІ передбачає можливість відмови від невиконаного повністю або частково договору, а тому положення цієї норми не можуть розглядатися як спеціальна законна підстава припинення кредитного зобов'язання у названих способів.

У разі відмови від кредитного договору ця норма може бути застосована за умови врахування положень ч. 2 ст. 1056 ЦК України, якою передбачено можливість відмови позичальника від одержання кредиту, що, по суті, означає відмову від вступу у кредитне зобов'язання, визначене кредитним договором.

Можливість припинення зобов'язання шляхом відмови керуючого санацією від договору у процедурі банкрутства боржника ЦК України не передбачена [10].

Досліджуючи проблеми правового регулювання виконання зобов'язань у справах про банкрутство, А. Нестеренко зазначає, що предметом відмови від виконання не можуть бути договори, виконані контрагентами боржника повністю (виконані односторонньо). Часткова відмова від виконання договору боржника допустима лише в одному випадку, а саме коли є триваючі правовідносини з подільним виконанням, частина яких уже надана контрагентом боржнику і прийнята останнім у якості належного виконання [11]. Очевидно, що мова йде про відмову від утворення нових зобов'язань, передбачених умовами договору, а не відмову від виконання зобов'язань, які уже виникли на його підставі.

Слід також зазначити, що Законом № 2343-ХІІ не визначено момент, з якого договір є розірваним у разі відмови керуючим санацією від нього. Оскільки усталеною є точка зору, що одностороння відмова реалізується шляхом направлення письмового повідомлення про відмову від зобов'язання (договору) або його зміну, а зобов'язання (договір) вважається зміненим або припиненим із моменту одержання такого повідомлення [12, с. 38], видається, що одностороння від-

мова керуючого санацією від правочинів (договорів) боржника також вступає в силу з моменту одержання про це повідомлення кредитором, якщо у повідомленні не визначено іншого строку. До речі, ч. 3 ст. 102 Федерального закону РФ «Про неплатоспроможність (банкрутство)» прямо передбачено, що договір вважається розірваним із дати отримання усіма сторонами за таким договором заяви зовнішнього управляючого про відмову від виконання договору.

Список використаних джерел:

1. Егорова М.А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора / М.А. Егорова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2010. – 528 с.
2. Радзивілюк В. Визнання недійсними та відмова від правочинів (договорів) боржника у судовій процедурі санації / В. Радзивілюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – № 3(97). – 2013. – С. 44–47.
3. Дихтяр А.И. Банкротство: условия действительности одностороннего отказа арбитражного управляющего от исполнения договоров должника / А.И. Дихтяр // Арбитражный и гражданский процесс. – 2001. – № 3.
4. Полуэктов М. Отказ от исполнения договоров как способ защиты интересов должника и кредиторов в законодательстве о несостоятельности (банкротстве) / М. Полуэктов // Юрист. – 2000. – № 1.
5. Карелина С.А. Правовое регулирование несостоятельности (банкротства): учеб.-практ. пособие / С.А. Карелина. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 360 с.
6. Нестеренко А.О. Отказ от исполнения договора должника / А.О. Нестеренко // Сибирский юридический вестник. – 2007. – № 2 (37). – С. 67–74.
7. Гутникова А. С. Правовое регулирование открытия и проведения конкурсного производства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Гутникова А. С. – М., 2004. – С. 111.
8. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации по делу о проверке конституционности абзаца третьего пункта 2 статьи 77 Федерального Закона «О несостоятельности (банкротстве)» в связи с жалобой открытого акционерного общества «Тверская прядильная фабрика» от 06.06.2000. Москва. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDecision30406.pdf>.
9. Постановова Вищого господарського суду України від 04.02.2014 у справі № 5021/2509/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37011111>.
10. Постановова Верховного Суду України від 26.08.2014 року у справі № 5021/2509/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/E2B7A5311061D5DFC2257D49001A5C8C>.
11. Нестеренко А.О. Проблемы правового регулирования исполнения обязательств в деле о банкротстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное част-

ное право» / Нестеренко А.О. – Екатеринбург, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/problemy-pravovogo-regulirovaniya-ispolneniya-obyazatelstv-v-dele-o-bankrotstve#ixzz48nv8oNW6>.

12. Грабовська А.О. Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов / А.О. Грабовська // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 1(173). – С. 32–38.

Статья посвящена отдельным вопросам правового регулирования одностороннего отказа от сделок (договоров) должника в процедуре санации. Определено, что такой отказ по своей правовой природе является отказом от исполнения договора. Проанализированы основания и последствия реализации этого права. Особое внимание обращено на возможность отказа управляющим санацией от кредитных договоров должника.

Ключевые слова: односторонний отказ от договора, одностороннее расторжение договора, санация, управляющий санацией, существенное изменение обстоятельств.

The article addresses the issues of legal regulation of unilateral contracts (agreements) repudiation in the process of debtor financial rehabilitation. Legal nature of repudiation has been identified as well as grounds and consequences of this right analysed. Special attention is paid to the administrator possibility to repudiation from credit contracts of the debtor.

Key words: unilateral contract repudiation, unilateral contract termination, financial rehabilitation, administrator, substantial change in circumstances.

